

Smith niet alleen oog had voor eigenbelang, maar ook voor medeleven of “social empathy” die een matigende invloed moet hebben op de economische productie omwille van de productie. Moet die productie echter gematigd worden of anders georganiseerd worden? Zemni stelt zich die vraag niet, terwijl het mij de meest fundamentele lijkt te zijn.

“Vrijheid, gelijkheid en solidariteit” zijn gedoemd om abstract (en in die zin toch universeel) te blijven als je inzet op (zelf)ontplooiing. Zemni behandelt zo veel auteurs, maar misschien kan er toch nog eentje bij: Malcom Ferdinand (*Une écologie décoloniale*, 2019), die toont hoe de kolonisering van Amerika (in het bijzonder de Caraïben) eigenlijk op een verpletterende manier de westerse cultuur – “*L’habiter coloniale*” – heeft opgedrongen aan het hele continent. Het is niet alleen een zaak van racisme en seksisme, maar een manier van leven waarin de wijze van produceren en de vernietiging van het milieu geen randverschijnselen zijn. Een andere politiek is niet mogelijk zonder een andere ecologie; de ecologie veranderen verandert de samenleving. Het is met andere woorden niet mogelijk met technische ingrepen de natuur te herstellen (wat dat ook zou mogen betekenen) als je niet tot een andere manier komt om de wereld te bewonen, als je geen nieuwe invulling geeft aan vrijheid, gelijkheid en solidariteit. Het probleem is niet een onderstroom, die je maar moet wegsnijden of corrigeren. Het probleem zit in alle poriën. Het humanisme hoeft niet overboord gegooid te worden, maar het kan geen humanisme meer zijn dat toch nog onrechtvaardigheid in zich draagt. Misschien mag men blijven dromen van universele waarden, maar die kunnen niet de waarden zijn die het Westen opdringt. Ferdinand, die ik hier een beetje onheus inroep, pleit voor een universele aanpak die verenigt, luistert en de ontmoeting centraal stelt. Ik beweer niet dat dit nieuw humanisme incompatibel is met de ideeën van Sami Zemni, maar hij zet de deur zeker niet verder open dan op een kier. Als ik nog een suggestie zou mogen doen wil ik graag verwijzen naar de fenomenologische filosofie, die op een radicale manier de fundamenten van ons samenleven onderzoekt.

Luc VANNESTE

GEEN GEDACHTE GOD

Walter Van Herck, *Geen gedachte God. Een inleiding tot de filosofie van de religie*, ASP, Brussel, 2021, 215 p., ISBN 9789461170224, €25.

De auteur, verbonden aan het departement Wijsbegeerte van UAntwerpen, leidt ons binnen in de godsdienstfilosofie. Hij doet dat niet ‘op Angelsaksische wijze’, ondanks het gegeven dat zijn onderzoek (en dus ook de bibliografische lijst bij dit

boek) wel Angelsaksisch is georiënteerd. Meer nog, hij biedt geen theorie over God of godsdienst. Hij verkent vier paradigmata waarbinnen over de godsdienstbeleving, over de religieuze ervaring kan worden nagedacht.

Om deze intentie vooraf te verankeren, vangt de auteur het boek aan met een studie van het fenomeen bedevaart. Daarbij vallen onmiddellijk twee zaken op: de moeilijke ontarring van alle betrokken factoren (theologische, economische, sociologische, ...) tegelijk met de toch duidelijke eigen impact van dat theologische. Daaruit volgt gemakkelijk de weerbarstigheid van dit fenomeen ten aanzien van elke theoretische, afstandelijke benadering.

Het eerste ervaringsparadigma is dat van de gelovige filosofie. Dat betreft het denken waarvoor het (christelijk) geloof niet als optie of object, maar als kader en evidentie geldt. Filosoferen was geen toegang tot de godsdienst van buitenaf, maar een afgeleide vorm van het geloof zelf. Hier komen Thomas van Aquino en Meester Eckhart ter sprake. Een tweede paradigma, dat van het filosofisch geloof, draait het eerste helemaal om. Niet langer het geloof maar de rede wordt de norm. Het geloof wordt ontdaan van zijn als onwezenlijk weggezette gedaanten tot alleen een morele en kosmologische 'kern' overblijft. Van openbaring als dusdanig is geen sprake meer. Het gaat hier ook niet langer om de christelijke godsdienst of de God van de christenen, maar om een universele god en diens dienst. Het derde paradigma benadert religie als pathologie, dus als symptoom van iets anders. Hier verdwijnt niet alleen de openbaring, maar ook nog eens de zelfstandigheid van de religieuze ervaring. Die ervaring heeft een bron en die ligt buiten de religieuze sfeer. Geen Marx of Freud hier, wel Hume. Het vierde en laatste paradigma laat zich in met de beschrijving van de religieuze levensvorm. Beschrijven mag hier worden gelezen als tegendeel van verklaren. In het afstandelijke van de beschrijving leeft evenwel de grootste sympathie. De afstand betreft geen wetenschappelijke onverschilligheid of 'waardenvrijheid', maar veeleer een afzien van het oordeel en de herleiding. Een verslaggever van een sportgebeurtenis kan zich beter niet beperken tot het uitleggen van het spel aan de hand van de regels, maar dient het spel zelf te verhalen, meer precies: mee op te gaan in hoe het wordt gespeeld. In het tweede deel van het boek worden deze vier paradigmata nader uitgewerkt.

Het derde deel stelt vijf thema's uit de godsdienstfilosofie voor, telkens aan de hand van een maatgevende studie. Het gaat niet over de klassiekers zoals het Godsbewijs, het kwaad in de wereld, het hiernamaals, de almacht en dies meer. De auteur begint met het onderzoek van Caroline Humphrey en James Laidlaw naar rituelen. Volgen daarop: Olivier Roy's idee van pure religie, zich steeds verder verwijderend uit haar culturele inbedding; een uitweiding over het prachtige *Cérémonies et coutumes religieuses de tous les peuples du monde* van de etser Bernard Picart en de schrijver Jean-Frédéric Bernard; nog maar eens een excursie naar de beruchte *Encyclopédie* door het magisterium van d'Alembert en Diderot. Een laatste hoofdstuk zet nog eens de complexiteit van het verschijnsel religie in de verf. Hier besteedt de auteur speciale aandacht aan de historische

transformaties van met name geloof en bijgeloof.

Als handboek verdient dit boek zowat alle punten. Didactisch van opzet, helder van taal, inhoudelijk representatief. De originele invalshoek en de studies uit het derde deel maken dit boek echter ook voor hen die al vertrouwd zijn met het veld boeiend. Ten slotte bevorderen de vele tekstuele illustraties en de focus op de ervaring – zie de inleidende opmerkingen over bedevaarten – de leesbaarheid van dit werk.

Erik MEGANCK

'N KRITIES-FILOSOFIESE DIAGNOSE VAN ONS NIHILISTIESE TEGNO-KAPITALISTIESE TYD

Bert Olivier, *Why Nothing Seems to Matter Any More. A Philosophical Study of Our Nihilistic Age*, Montagu House, Baltimore Maryland USA, 2020, 412 p., ISBN 9780982373484

In die eerste volume van die aktuele reeks, *Studies in Online Civilization* neem Bert Olivier die uitdaging van die bevraging en analise van die aktualiteit op, wat 'n wesenlike en belangrike deel van die filosofiese diskoers uitmaak. Olivier bied 'n indringende analise van ons hedendaagse kultuur van hiper-industriële verbruikersfanatisme waarin alle waardes in die niet verdwyn. Hy voer aan dat die eksklusiewe fokus op die menslike ekonomie, op die vermeerdering van materiële rykdom, die mens op katastrofe afstuur. Dit is juis hierdie waansinnige en obsessiewe besorgdheid met finansiële welvaart wat die mens blind maak vir die feit dat hierdie obsessie die proliferasie van nihilistiese ingesteldhede tot gevolg het en in die proses die basis van die menslike ekonomie – die natuurlike ekologie – vernietig. Dit is asof die ooraanbod van inligting en begoëlende produkte en dienste wat skynbaar aan elke moontlike behoefte en begeerte voldoen, die afwesigheid van enige rigtinggewende fundamente probeer toedek. Ons tyd is oorlopend toe vol met verbruikersverlokking van elke kleur en geur en terselfdertyd wesentlik ontdaan van betekenis. Onder die glans en glinster blyk niks meer saak te maak nie.

Olivier hou 'n onheilspellende beeld van ons hedendaagse aktualiteit voor, en sy boodskap is 'n bitter pil om te sluk. Hy maak deurgaans van insiggewende narratiewe van eietydse film gebruik wat hy interpreteer as 'n uitdrukking van die kollektiewe samelewingsonderbewussyn wat die mensdom se verbreide skuld en angs rakende die mens se verwoesting van die natuur en ander diere verraai. Die